

(ก)

บทคัดย่อ

การศึกษาโครงการในระยะแรกที่มุ่งศึกษาองค์ความรู้ในการจัดการป่าตามชุมชน โดยใช้ 4 พื้นที่ ที่มีบริบทแตกต่างกัน ทำให้ได้ชุดความรู้ในการจัดตั้งและวิธีการจัดการป่าชุมชน ซึ่งสถานะของป่าชุมชนในแต่ละแห่งในขณะนั้นอยู่ในสภาพมีการกำหนดเขต มีกรรมการ มีการปลูกป่าเพิ่มเติมทุกปี กระบวนการฟื้นฟูที่สำคัญ คือ การดูแลป้องกันการบุกรุกและให้ป่าฟื้นตัวตามธรรมชาติ การศึกษาในช่วงแรกได้มีข้อเสนอให้มีการขยายพื้นที่ป่าให้ครอบคลุมมากขึ้น ในขณะเดียวกันความรู้ความเข้าใจร่วมกับป่าบุ่ง-ป่าทามยังไม่สามารถนำเสนอถ่ายทอดและใช้ประโยชน์ในการจัดการได้ พร้อมกันนั้นสถานการณ์ปัจจุบันที่ชุมชนถูกรุกจากอำนาจภายนอกในการจัดการการพัฒนายกระดับงานเป็นการต่อรองอำนาจจัดการของชุมชน จึงเป็นประเด็นสำคัญอีกเช่นกัน

จากสถานการณ์ดังกล่าวโครงการในระยะที่ 2 จึงเป็นการนำความรู้ที่ได้ไปขยายพื้นที่ป่าของแต่ละพื้นที่ ในขณะเดียวกันต้องระดม/รวบรวมความรู้ความเข้าใจชนิดพันธุ์พืชและพันธุ์สัตว์ ศึกษากระบวนการฟื้นตัวของระบบนิเวศน์ รวมทั้งจะพัฒนางานที่เป็นระบบการจัดการของชุมชนไปสู่นโยบายได้อย่างไร ? วัตถุประสงค์ของการศึกษาในครั้งนี้ มี 4 ประการคือ 1). เพื่อศึกษาชนิด/จำนวน/คุณลักษณะของพันธุ์พืช-สัตว์ในพื้นที่ป่าตามชุมชน 2). เพื่อหาแนวทางการขึ้นทะเบียนพันธุ์พืช-สัตว์เป็นทรัพยากรท้องถิ่น 3). เพื่อศึกษาการฟื้นตัวของพันธุ์พืช-สัตว์ในระบบนิเวศน์ป่าตามชุมชน 4). เพื่อหาแนวทางใช้ความรู้ในการค้นพบฟื้นฟูป่าตามชุมชนให้มีประสิทธิภาพเพิ่มขึ้น

กระบวนการศึกษาเป็นกระบวนการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม โดยเริ่มจากการสร้างความเข้าใจ ความร่วมมือจากชุมชน ตั้งแต่การชี้แจงกลุ่มผู้นำ/ผู้รู้ และคนในชุมชน ผ่านเวทีประชุมที่เป็นทางการและการหารือที่ไม่เป็นทางการ หลังจากนั้นได้มีการศึกษารวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับพื้นที่ตามที่จะขยาย สำรวจปักเขตแดน สำรวจชนิดพันธุ์พืช-พันธุ์สัตว์ โดยตีแปลงเจนนับ การนั่งไต่ตั้งวงคุย การนำเสนอเพิ่มเติมตรวจสอบข้อมูล มีการบันทึกภาพถ่ายเป็นหลักฐาน เมื่อได้ข้อมูลก็มีการจัดทำ/กำหนดแผนแนวทางเพื่อเสนอต่อชุมชนและเสนอต่อสภาฯ อบต. รับรองป่าชุมชน และรับรองพันธุ์พืชท้องถิ่น ในขณะเดียวกันนี้มีการศึกษาโดยการสำรวจสังเกตในพื้นที่ที่มีระบบนิเวศน์แตกต่างกัน โดยมีการนั่งไต่กับผู้รู้ ตลอดจนมีการนำเสนอแนวทางการฟื้นฟูป่าบุ่ง-ป่าทามร่วมกัน

ในช่วงสุดท้ายเป็นกระบวนการปฏิบัติการ โดยนำข้อเสนอจากเวทีชุมชนและข้อมูลความรู้เพื่อการจัดทำการปฏิบัติการ การเพาะกล้าไม้ การปลูกป่า การกำหนดเขตและการติดตามการฟื้นตัวของพืชจากการสังเกตร่วมกัน

ผลการศึกษาพบว่าในพื้นที่ป่าทามชุมชนของตำบลยางคำ มีชนิดพันธุ์พืช จำนวน 193 ชนิด พืชส่วนใหญ่จะเป็นพืชไม้พุ่ม/กอ ที่เป็นพืชหลักของพื้นที่ทาม โดยเฉพาะในบริเวณพื้นที่บุง กูด น้ำท่วมขัง และบริเวณเลิงทาม ส่วนไม้ยืนต้นอยู่ในบริเวณโนนทาม คุณลักษณะของชนิดพันธุ์พืชของพื้นที่ทามเป็นพืชที่มีความทนทานต่อน้ำท่วมขัง ในขณะเดียวกันในบริเวณเลิงทามพันธุ์พืชต้องมีความทนทานต่อน้ำท่วมในฤดูน้ำหลากและทนแล้งได้ฤดูแล้ง นอกจากนี้พันธุ์พืชในทามเป็นพันธุ์พืชที่มีการเพาะขยายพันธุ์ได้หลายวิธี ทั้งด้วยเมล็ด การแตกกอ แรกหน่อ การขยายพันธุ์ แรกยอด/หน่อจากราก มีการฟื้นตัวอย่างรวดเร็ว

ระบบนิเวศน์ทามมีปัจจัยจากสภาพภูมิลักษณะของพื้นที่ที่มีความสูงต่ำ ประกอบกับทิศทางระดับน้ำของปริมาณน้ำเป็นตัวกำหนดชนิดพืชและนิเวศน์ ซึ่งมี 3 ระบบ ดังนี้

1. นิเวศน์บุง/กูด / หนอง เป็นพื้นที่ที่มีน้ำท่วมขังเป็นเวลานานหรือท่วมขังตลอด ลักษณะของสังคมพืชมีพืชซึ่งส่วนใหญ่เป็นพวก แหน สาหร่าย อ้อ / ผือ / กอ ที่สำคัญบริเวณริมฝั่งจะมีพืชหลักที่ขึ้นได้ดี คือ ต้นเบื่อน้ำ ฝ้ายน้ำ นมวัว พืชเหล่านี้ทนน้ำแช่ขัง ขยายพันธุ์ฟื้นตัวได้ภายในระยะ 1 ปี บริเวณดังกล่าวเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์ ทั้งสัตว์น้ำ / สัตว์บก / สัตว์ปีก ในช่วงฤดูแล้ง

2. นิเวศน์เลิงทาม เป็นพื้นที่น้ำท่วมถึงในฤดูน้ำหลาก ช่วง 1-4 เดือน แล้วแต่ความสูงต่ำของพืช สภาพดังกล่าวจึงประกอบด้วย ที่โล่ง ที่เลิง พุ่มหญ้าสลับกับป่าร่อนน้ำไหล/โนนเตี้ย พืชหลักที่ขึ้นในบริเวณนี้เป็นจำพวกไม้พุ่ม/กอ เช่น ต้นเสี้ยว เหมือดแอ่ ต้นहुลิง ไม้ พืชดังกล่าวนอกจากจะทนน้ำท่วมแช่ขังได้แล้ว ยังมีความทนทานต่อสภาวะแห้งแล้งได้ การฟื้นตัวได้หลายวิธีเหมือนกับพืชในบุง กูด ฟื้นตัวได้ภายใน 1 ปี บริเวณดังกล่าวเป็นแหล่งวางไข่ เพาะพันธุ์ การเจริญเติบโตของสัตว์น้ำ/ครึ่งบกครึ่งน้ำ ก่อนที่จะอพยพคืนสู่กูด/ หนอง /ลำมูลในช่วงหลังฤดูฝน

3. นิเวศน์โนนทาม เป็นที่โนน เป็นป่าโคกที่อยู่บริเวณทาม ชนิดพืชเป็นพืชยืนต้นเป็นหลัก เป็นป่าโปร่ง ไม่มีความหลากหลายหนาแน่นเหมือน 2 นิเวศน์ พื้นที่ดังกล่าวเป็นพื้นที่แหล่งอาหารและการหลบภัยของสัตว์บก สัตว์เลื้อยคลาน และสัตว์ปีกในฤดูน้ำหลาก การฟื้นตัวช้าและใช้เวลานานอย่างน้อย 3-5 ปี

ส่วนสัตว์ในพื้นที่ทามมีจำนวน 214 ชนิด ครึ่งหนึ่งเป็นสัตว์น้ำ นอกจากนั้นจะมีพวกสัตว์ปีก (นกป่า) แมลง สัตว์เลื้อยคลาน วิถีของสัตว์ในพื้นที่ทามนั้นจะผันแปรไปตามสภาพความอุดมสมบูรณ์ของป่าและระบบนิเวศน์ของพื้นที่ทาม

คุณค่าของพืช/สัตว์ในทาม ถือเป็นส่วนสำคัญที่ผูกพันกับวิถีชุมชนลุ่มน้ำ เพราะทรัพยากรในทามถือเป็นแหล่งอาหารทั้งพืช-สัตว์ที่ออกผลตามฤดูกาล เป็นแหล่งไม้ใช้สอยตั้งแต่การสร้างบ้าน

เครื่องมือเครื่องใช้ เป็นยาสมุนไพร ตลอดจนเป็นแหล่งการประกอบพิธีกรรมทางความเชื่อ/วัฒนธรรม
ของชุมชนด้วย

ด้วยสถานการณ์ป่าบุ่ง-ป่าทามถูกคุกคามทำให้มีการเสื่อมสภาพไป มี 40 ชนิดที่อยู่ในภาวะ
เสี่ยงต่อการสูญพันธุ์จากพื้นที่แนวทางการจัดการฟื้นฟูป่าบุ่ง-ป่าทามชั่วคราวที่ชุมชนได้
ดำเนินการมีดังนี้

- 1) การป้องกันลดภัยคุกคามป่าบุ่ง-ป่าทาม โดยการกำหนดเขตเป็นป่าชุมชน มีการตั้ง
กฎระเบียบการใช้ประโยชน์ การเฝ้าระวัง
- 2) การฟื้นฟูความอุดมสมบูรณ์ของป่าบุ่ง-ป่าทาม ทั้งโดยการปล่อยให้ขึ้นตามธรรมชาติ ซึ่ง
ป่าบุ่ง-ป่าทามสามารถฟื้นตัวได้เร็ว มีการเพาะกล้า ปลูกเสริมในพื้นที่หายากและพืช
เศรษฐกิจ
- 3) การสร้างความเข้าใจ/การมีส่วนร่วมของคนในชุมชน ตั้งแต่กระบวนการศึกษา
สถานการณ์/การค้นหาคุณค่า / การวิเคราะห์ เสนอทางออกร่วมกัน การดำเนินการร่วม
กระบวนการดังกล่าวมีการดำเนินการผ่านกระบวนการวิจัย และการพัฒนาของชุมชน
ร่วมกับองค์กรท้องถิ่นและหน่วยงาน
- 4) การสร้างนโยบายสาธารณะการจัดการทรัพยากร โดยชุมชนท้องถิ่น โดยการขึ้นทะเบียน
ป่าชุมชน/ทะเบียนพันธุ์พืชท้องถิ่นเพื่อให้ชุมชนท้องถิ่นดำเนินการจัดการ โดยเริ่มจาก
ชุมชนเสนอต่อองค์กรส่วนท้องถิ่นและหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง จนกลายเป็น
ข้อบัญญัติของตำบล มีการบรรจุในแผนพัฒนา 3 ปี ของตำบล
- 5) การสื่อสารประชาสัมพันธ์ทั้งในระดับชุมชนใกล้เคียง องค์กรหน่วยงานที่เกี่ยวข้องโดย
การสื่อสารทางการผ่านหน่วยงานชุมชน ให้ประกาศประชาสัมพันธ์ในเวทีประชุม หอ
กระจายข่าว จัดรายการสื่อสารผ่านวิทยุชุมชน นอกจากนี้มีการนำเสนอผลงาน /
แลกเปลี่ยนประสบการณ์กับองค์กรหน่วยงานอื่นๆ ในโอกาสของร่วมเวทีสัมมนา ฐาน
และเวทีวิชาการ

เนื่องจากการศึกษาของโครงการ เป็นการศึกษาปฏิบัติการในระดับพื้นที่ จึงมีข้อเสนอต่อการ
ดำเนินการต่อเนื่อง ดังนี้

1. ชุมชนควรมีกระบวนการทำงานอย่างต่อเนื่อง พร้อมกับดำเนินการต่อยอดจดทะเบียนตาม
พ.ร.บ.พันธุ์พืชร่วมกับองค์กรส่วนท้องถิ่น
2. ควรมีการขยายผลเชื่อมโยงชุดประสบการณ์ที่เรียนรู้สู่ประเด็นอื่นๆ และพื้นที่อื่นๆสู่
ภาพรวมของกลุ่มน้ำ

3. กระบวนการศึกษา ควรมีการพัฒนาวิธีการเครื่องมือเพื่อการดำเนินการศึกษาให้เกิดผลในระดับลุ่มน้ำ
4. ผลกระทบที่เกิดขึ้นของโครงการ เกิดการเปลี่ยนแปลงโดยป่าได้รับการดูแล มีความอุดมสมบูรณ์เพิ่มขึ้น ชุมชนมีการทำงานร่วมกันแบบมีส่วนร่วม ตั้งแต่คนในชุมชน/ผู้นำชุมชน และองค์กรท้องถิ่น ที่สำคัญเรื่องร่วดังกล่าวได้ถูกพัฒนาสู่การกำหนดนโยบายสาธารณะระดับท้องถิ่นที่ อบต. รับรอง และหน่วยงานราชการท้องถิ่นเห็นชอบ
